

PŘÁTELSTVÍ
NAVZDORY
HITLEROVI

JUDITA MATYÁŠOVÁ

OSUDY ČESKÝCH DĚTÍ,
KTERÉ ZA VÁLKY UPRCHLY DO DÁNSKA
A SETKALY SE PO 70 LETECH

PŘÁTELSTVÍ NAVZDORY HITLEROVI

JUDITA MATYÁŠOVÁ

Mojí drazí!

Chci se připojit k m. babičce s několika
M. Babičce se Bohudík již dobře daří, běhá a
může mě kde můře. Ona by chudák ráda po
sala ale nejde to již, - bude jí 88 let, a ten kou
trák, strála jejích milovaných dětí ji do
Ale zaplat Pán co tak stí prolehná nemoci ry
Jak Tán píše m. Babička máme ovce na kostradě,
ovce jakka mají obrok ovce, každý druh
rsko, jenže je strašně sucho, a všechno ovce
spadne.

PŘÁTELSTVÍ
NAVZDORY
HITLEROVI

JUDITA MATYÁŠOVÁ

OSUDY ČESKÝCH DĚTÍ,
KTERÉ ZA VÁLKY UPRCHLY DO DÁNSKA
A SETKALY SE PO 70 LETECH

MLADÁ FRONTA

Tuto knihu věnuji svým rodičům,
protože mě naučili, jak naslouchat příběhům.
Děkuji jim také za jejich neúnavnou podporu, při
mém pátrání po zapomenutých osudech.

Můj velký dík patří všem pamětníkům
a jejich rodinám, kteří mi vyprávěli o tom, co
prožili, o radostech i starostech. Tato kniha
vznikla na počest pamětníků a všech, kteří se
podíleli na jejich záchraně.

Judita Matyášová

Text © Judita Matyášová, 2013

Photo © Judita Matyášová, Jan Jindra, Rachael Cerrotti, Aapo Huhta, 2013

Předmluva

Každý ten pocit zná. Svět okolo začíná být nesrozumitelný a nejlepší místo, kam se dá schovat, je váš pokoj. Zalézt dovnitř. Nevycházet a neodpovídat. Ani vlastním rodičům, kteří jsou jako z jiné planety. Vzpomínám si na tu dobu moc dobře. Je úplně jedno, jestli žijeme v roce 2013 nebo před sto lety. Pocit je to stále stejný a každý se s ním musí nějak popasovat. Proplout do dalších světů, kde už bude sám za sebe a najde svoji vlastní cestu.

Příběh, jemuž jsem byla nablízku, je o dětech, které neměly možnost navrátit se k rodičům. Zůstaly daleko od rodiny a musely dospět rychleji než ostatní. A přesto a právě proto mezi nimi existuje pouto, které nemizí. Pouto kamarádů, kteří jsou jako náhradní rodina.

Judita

Můj domov byl spoustou slov. Všude, všude. Když jsem šla s tátou do školky, držel mě za ruku a vyprávěl příběhy. Když jsem vstoupila do pokoje, kde bydlela babička, nemusela říkat nic, a přesto ten pokoj vyprávěl příběhy. Všechny fotografie na stěnách, všechny předměty uložené ve skleněných skříňkách. Vzpomínám si na tu chvíli, kdy jedu s rodiči metrem a nevidím nikomu do tváře. Je mi šest a dívám se kamsi vzhůru. Slyším slova a představuji si tváře. Když jsem o pár let starší, už ty příběhy čtu v novinách, kde táta pracuje. Jedna z rodinných historek vypráví o tom, jak jsem se dostala do novinářského světa. Na stole ležela hromada novin a hned vedle miska feferonek. Krásné,

červené. Zakousla jsem se do jedné z těch „třešniček“ ze všech sil a pálení v ústech mě donutilo k tomu, že jsem popadla noviny a nacpala si je do pusy, aby ta bolest přestala. „Mamííí, to pálí,“ řvala jsem jako tur. Někdo tomu říká křest ohněm a někdo... kdo nutně hledá symboly, křest novinářským ohněm.

První časopis jsem „vydala“, když mi bylo dvanáct. Jeli jsme na školní výlet, pár nocí na ubytovně. Velké seznamování, kluci a holky, objevování, pokukování. Vezla jsem si s sebou několik textů, napsaných na listech papíru. Hádanky, hry, články. Něco jako časopis. Rozložila jsem ho v dívčím pokoji a holky ho chvíli zvědavě okukovaly, ale nijak je nezaujal, běžely za lepší zábavou. Listovala jsem tím svým pokladem a doufala, že si ho jednou možná někdo přečte.

Trvalo dalších pár let, než jsem začala věřit tomu, že příběhy není potřeba hledat. Samy si najdou cestu. Mí přátelé už mě znají, a jakmile mi někdo řekne „já znám takového zajímavého člověka“, okamžitě zbystřím. Jako bych lapala po novém vzduchu, po novém hlasu. Zpočátku jsem si nebyla jistá, zda mám sílu příběhy zaznamenávat. Postupně se to měnilo a já jsem se rozhodla, že je zapotřebí nejen slyšet, ale hlavně naslouchat.

V roce 2004 jsem pracovala jako produkční v *Lidových novinách*. Jednoho dne do redakce přišel fotograf Jan Jindra a ukazoval mi snímky z roku 1989, z demonstrace proti komunistům. Nadšeně vyprávěl, že fotografuje místa, kam cestoval spisovatel Franz Kafka. Povíдали jsme si a já listovala knižní maketou, kterou měl tehdy u sebe. To, co mi fotograf říkal, mě zaujalo. Zнала jsem jen „toho Kafku, co napsal *Proměnu* a dodnes smutně bloudí Prahou“. Najednou se přede mnou otevíral jiný svět, najednou mi někdo vyprávěl o tom, jak se Kafka vypravil na prázdniny po celé Evropě. Udička byla nahozena a já se chytila. Za dva dny jsem se s fotografem sešla a to byl začátek našeho pětiletého putování po Kafkových stopách.

Vyhledávala jsem po Čechách i po celé Evropě nadšence, kteří mají rádi historii. Sbírají staré pohlednice, fotografie, jízdenky na vlak,

bedekry z počátku 20. století. Hltala jsem jejich slova, jejich příběhy. Teprve když jsem jich měla dost, mohla jsem začít psát. Putovala jsem v ulicích Prahy, Merana, Liberce, Paříže. Procházela jsem se napříč minulostí. Jediné, co mi chybělo, bylo vyprávění někoho, kdo to prožil. Pamětníky z té doby už nepotkám.

V roce 2009 se všechno změnilo. Dostala jsem v redakci další šanci. Začala jsem pracovat v denním rytmu. Každý den najít jeden hlavní příběh pro naše noviny. Shodou různých náhod to byly většinou předválečné a válečné osudy Čechů, kteří odešli nebo emigrovali v průběhu 20. století. Nesou si svůj domov v sobě, i když žijí na druhém konci zeměkoule, nebo se na něj snaží zapomenout a vymazat českou minulost z vlastní paměti.

Nejsem si jistá, kdy jsem poprvé slyšela nějaký předválečný příběh. Vzpomínám si na ten tázavý pohled v očích pamětníka, který se ptá, proč ta mladá slečna chce rozhovor? Proč zrovna jí mám vyprávět o svém životě? Netrvá to dlouho a už jen mluvíme, mluvíme a žádná bariéra věku mezi námi není. Snad proto, že nikdy nevnímám toho druhého, jako by byl nějaký objekt zkoumání. Je to pro mě cesta na-proti i cesta ke mně samotné. Jediné, co mě pokaždé mrzí, je ta neustálá otázka „A vy máte taky nějaké židovské předky?“. Přijde mi, jako by mě někdo na setkání svlékal donaha. Vlastně mě ta otázka rozčiluje čím dál víc. Asi jako když někdo říká: „Ona je taková krásná.“ Vidí jen obal a nic víc. Copak až začnu psát o českých emigrantech v Argentině, bude se mě někdo ptát, zda mám kořeny v Jižní Americe? Je to prapodivné klišé. Pokaždé mě ta otázka zamrzí.

Příběh, který je v této knize, rozhodně nevnímám jako *just another holocaust story*. Myslím, že vypráví o obecných lidských hodnotách, které mohou inspirovat, o lásce rodičů a dětí, o pomoci lidem, kteří se ocitli v těžké situaci, a o kamarádství, které trvá desítky let.

PRVNÍ
KAPITOLA

Snímek Helenky Böhmové byl publikován 30. října 2010 u mého článku
v *Lidových novinách*. Tato fotografie odstartovala pátrání napříč celým světem.

ZUZANA

prostě se to stalo

Poprvé jsme se potkaly v lednu 2011. Psala jsem článek na titulní stranu *Lidových novin* o jedné židovské dívce z Jihlavy. Helence Böhmové bylo v roce 1942 osmnáct. Věděla, že musí do transportu. Nechala se vyfotografovat, aby měla něco na památku. Fotograf se jí zeptal, kdy se pro snímek vrátí a ona řekla: „Až bude po všem.“ Už nikdy nepřišla... Zemřela v Lublinu, stejně jako její rodiče. V roce 2007 fotograf třídil archiv a objevil portrét krásné dívky, jenže jak se jmenovala? Dal výzvu do regionálních novin, ale nikdo se neozval, až v roce 2009 skupinka studentů vypátrala více podrobností. Jmenovala se Helenka Böhmová. A jméno – to je začátek příběhu. Několik dnů po publikování článku jsem poprvé slyšela Zuzanin hlas, jak říká: „Helenka byla moje sestřenice, já jediná jsem se zachránila z celé naší velké rodiny.“

Přijela jsem k Zuzaně, aby se ten pomyslný kruh s fotografií uzavřel, ale místo toho se přede mnou otevřel zcela nový svět. Vyprávěla mi o tom, jak žila před válkou v Jihlavě, jak odjela do Prahy a po pár měsících s kamarády vycestovala do Dánska a pak uprchli přes moře do Švédska. Po válce s většinou kamarádů ztratila kontakt, sedmdesát let o nich neslyšela. Její slova odstartovala mé pátrání napříč celým světem.

Zuzanin svět začíná v Jihlavě. Okresní město, nedělní korzo, bělostný kostel, majestátní synagoga. Strýčkové, tetičky, sestřenice. Kruhy, které se navzájem prolínají. Stejná ulice, stejné svátky. Odtikávání času, který zbývá, než do poklidného města vtrhnou nacisti. Zuzana mi vy-

Kruh se pomyslně uzavřel. V lednu 2011 převzala Zuzana Ledererová snímek své sestřenice Helenky z rukou Viléma Frendla, vnuka Helenčina fotografa. Na prvním setkání jsem se Zuzany zeptala, jak se to přihodilo, že se jako jediná z celé rodiny zachránila.

práví: „Narodila jsem se v Jihlavě a žila jsem tam do patnácti. Helenka bydlela nedaleko od nás. Její rodiče měli firmu na čalouněné zboží a my jsme měli v Husově ulici velkoobchod s kůžemi. Chodily jsme s Helenkou společně na francouzštinu. Ona byla spíš taková tichá, nebyla moc na nějaké velké kamarádění a byla to velká fešanda.

My jsme si žili poklidně až do chvíle, než do Jihlavy přitáhli henleinovci. Tím se všechno změnilo. Každý den jsme viděli to jejich řádění. Rozbíjení výloh, řev a prapory s hákenkreucem. Rozvěsili je snad všude po městě jako výraz toho, že teď je to tam jejich. My jsme měli sbalený ruksáčky a nevěděli jsme, jestli budeme muset ze dne na den odejít. Všichni chtěli pryč a já taky. V Jihlavě to bylo hnusné. Nic se nesmělo, všude zákazy. Do školy jsem chodit nemohla, bylo to čím dál horší. Nesměla jsem do parku, do kina. Lidi u nás ve městě věděli, že jsem

Židovka. Najednou přecházeli na druhou stranu ulice, když mě viděli,“ vzpomíná osmaosmdesátiletá Zuzana.

Naslouchám jejímu vyprávění a vím, že chci slyšet víc. Týden co týden jezdím za Zuzanou a jejím manželem Arnoštem s diktafonem. Zatím ale slyším jen slova. Jsou to fakta, informace, ale stále si říkám: kde jsou ty emoce, kde je smutek, radost, zklamání, zvědavost? Nikde je nevidím, neslyším. A vlastně je to logické, jsem pro ni přece naprosto cizí člověk, který přichází a odchází. Možná si říká, že jen zapnu a vypnu diktafon. Myslím na to, jak se dostat za tu neprostupnou krustu, abych pronikla do jejího světa. Napadlo mě, že Zuzaně dám svoji knížku o Kafkovi. Snažila jsem se v knize popsat víc, než jen fakta o slavném spisovateli. Hledala jsem drobné detaily, které o něm vyprávějí. Ukazují ho jako živoucího člověka, který měl silné i slabé stránky, měl své strachy, radosti.

Doufala jsem, že díky téhle knize snad Zuzana pochopí, proč jí kladu zdánlivě nesmyslné otázky, třeba jaké měla oblíbené místo v Jihlavě nebo na co myslela, když odjela v roce 1939 do Prahy k příbuzným. Tyhle malé střípky pro mě znamenají mnohem víc než fakta. Postupně z nich skládám obraz její rodiny. Druhý den mi volá Arnošt a tím obvyklým, napůl nazlobeným hlasem, který se ale vůbec nezlobí, oznamuje: „Tak jsme kvůli vám celou noc nespali!“ Úplně mi zatrne. Proč, co se stalo? A on povídá: „Četli jsme tu Vaši knížku a teď tomu rozumíme. Vy jste úplný blázen, vás to opravdu baví.“ Strašně se mi ulevilo, musím se smát. Ten Arnošt mě vždycky nachytá.

Od té doby je všechno bližší. Máme se Zuzanou takový rituál. Téměř nikdy nejsme samy, vždy si povídáme ve třech. Jen někdy jsme spolu jen my dvě. Rychle se ptám, co jsem předtím nemohla říct. Na konci každé návštěvy tisknu její ruku. Zuzana je téměř nevidomá, a přesto mě „vidí“ velice dobře. Pokaždé když přicházím a odcházím. Natáhne ruku do prostoru s naprostou jistotou. Nevím, jak moc vnímá světlo a stín. Nevím, zda někdy vidí v obrysech můj obličej, ale vím, že vnímá ten pohyb směrem ke mně, když se dotkne.

Jsou chvíle, kdy se stále vrací k některým momentům v životě. Pak jsou jiné, které nelze prolomit. Plují ve vyprávění jako obrovské, tiché kry mlčení. Zdá se mi, že právě Jihlava je jedno takové bolavé místo. Ošklivé město, o kterém nechce mluvit. A přesto tam musím jet. Musím alespoň na chvíli vejít do jejího světa v Jihlavě.

Tam se rozhodlo o Zuzanině životě, tam zůstala její rodina. Provází mě místní pátrač, Ladislav Vilímek. Vodí mě po městě a já se s ním vracím o více než sedmdesát let zpátky. On je jako rozprostřená mapa Jihlavy. Vede mě spolehlivě na všechna místa, která souvisí s příběhem Zuzany a její rodiny. Postupně poznávám její školu, její ulice a náměstí. Jdeme k obchodu, který patřil Zuzanině tatínkovi. A pak k domu, kde žila. Stojíme před omšelou fasádou a pátrač říká: „Tak tady bydleli.“

V ten moment mi všechno běží hlavou. Myslím na Zuzanino vyprávění. Odtud chodila každý den do školy. Odtud odjížděla. Tady se loučila s rodinou. Myslím na rok 1939, kdy se jí život převrátil naruby. V březnu obsadili Jihlavu nacisti, v dubnu jí zemřel tatínek, o pár týdnů později odjela do Prahy a na podzim do Dánska. Ozubená kolečka do sebe zaklapla velmi pevně a já mám před očima film o dnech, které prožívala na jaře 1939.

Její město už jí nepatří. Je to pár týdnů od chvíle, kdy se Jihlava změnila. Prapory visí na kostelní věži. Hákové kříže načmárané na roletách obchodů. Je noc 30. března a synagoga hoří. Během jediné noci lehne popelem. Další a další týdny protižidovského řádění. Týdny strachu. A tatínkova náhlá smrt.

Druhý den Zuzana a dvě mladší sestřičky sedí u oběda. Slunce proniká okenní tabulkou, už skoro hřeje. Maminka nemluví, nemůže. Prostírá jako obvykle, ale jeden talíř chybí. Ten tatínkův. Nemůže ho položit, nemůže ho tam dát. Uhladí ubrus, lžice cinkají o dno talířů. Nikdo se neodváží. Posvátné ticho, které mezi nimi trvá. Jsou už jen čtyři na všechnu tu tíhu, která se jich nemůže pustit. Jsou jako pustý ostrov, k němuž nikdo nesmí. A staví kolem sebe hradbu, která roste a zůstane pevná po celý život.

Maminka zvedne oči, podívá se na svoje děvčata. Už jsou to skoro velké slečny. Vychované, nachystané, aby postupně vykročily do života. Jenže není čas váhat. Musí se o ně postarat. Zbyla na to sama. Jak budou dál žít? Co budou dělat? Kam půjdou? Neví, ale musí vědět, ona je ta, která teď povede celou rodinu. Na stole před ní leží dopis. Švagrová z Prahy píše, že prý tam berou děti do takzvané alíj školy. Organizuje to Pomocný výbor pro mládež a Jugend Aliyah. Přijímá mladé lidi, kteří chtějí jet do Palestiny. Ještě je šance, jedno místo, ale jen pro toho, komu je 14 až 16 let. Vzteká se uvnitř sebe. Copak se může takhle rozhodovat? Copak může takhle vybírat?

„Zuzko, psala mi teta...“ cítí, jak se jí slova zasekávají v krku. Rybí kost, kterou by radši polkla. Musí to vyslovit. „Je tady taková možnost... Mohla bys jet do Palestiny. Určitě to zvládneš a my za tebou brzy přijedeme.“ Snaží se tomu věřit, kousne se do jazyka, aby zadržela slzy, které by určitě přišly. Nesmí to doříct, musí být statečná pro svoje děvčata. Tohle je šance. Aspoň pro jednu. Co všechno teď má ještě zařídit. Musí být statečná, opakuje si stále. Drží tu tvář „statečné“ před sebou jako ochrannou masku. Dělá věci jako robot. Potřebovala zařídit pohřeb, potrebovala domluvit, jak to bude dál u nich v obchodě. Samozřejmě, že jí Josef říkal, co je tam za problémy. Ten Němec, který převzal jejich firmu do „správy“, už se roztahuje úplně všude. Není to správa, je to krádež. Bez jeho souhlasu nemůže ve vlastní rodinné firmě rozhodnout nic. Taková bezmoc.

Večer šly Zuzku doprovodit na nádraží. „Hlavně nezapomeň, co jsme si říkaly. Nedělej tetě starosti, i takhle je toho hodně. Už jsi velká holka.“ Usmívá se na ni, chtěla by ji pohladit po tváři, ale ví, že Zuzana vždycky ucukne. Přece už není dítě! Zuzana ví, že se má chovat, jak řeknou. Je ta nejstarší a musí mít rozum. Sedí ve vlaku, dívá se ven, květnový den, všechno propuká do léta, jenže jí je to fuk. Cesta do Prahy netrvá dlouho, ale i tak se jí to zdá, jako kdyby jela na druhý konec světa. Nechce pryč od maminky, od sestríček, ale zároveň ví, že jim trochu odlehčí.

Vystoupí na nádraží, teta jí dala adresu. Cinkot tramvají, které vyjíždějí jedna za druhou zpoza rohu. „Promiňte, jak se dostanu do Ondříčkovy?“ Proudí lidí, nikdo si jí nevšimne. Všichni spěchají. A vlastně je to tak lepší, nikdo na ni nezírá tak jako v Jihlavě, kde byla pořád na očích. Kde každý věděl, TO JE TA ŽIDOVKA. Tady nikoho nezná a je to dobře.

Druhý den v Praze. Seběhne dolů dlouhou ulicí. Hlavní pražské náměstí je hlučné. Auta hlasitě troubí, cyklisté zvoní na celé kolo. Zuzana míjí obchody, nároží. Vejde pasáží do velké budovy na Těšnově. Rozhlíží se, chce jít do patra, ale najednou se ozve: „Slečno, slečno, kampak?“ Vrátný sedí v prosklené kukani. „Jdu se přihlásit, máme tady školu.“ „Počkejte, tady žádná škola není, to jste tu špatně.“ „Určitě tu musí být, dostala jsem tuhle adresu v kanceláři. Já se zeptám v patře. Děkuji.“ Nic ji nezadrží, rychle vyběhne po točitých schodech. Nalevo? Napravo? Zkusí dveře vlevo, otevře je a tam to hučí jako v úlu. Dvacet mladých lidí, všichni vybalují krabice, rovnají knihy do polic, rozdávají sešity. „Tak jsem tady správně,“ oddechne si. Alíjá škola. „Já jsem Hanka, a ty?“ „Já jsem Zuzka.“ Někteří se vidí poprvé, ale jiní se vítají jako staří známí. Jak by ne, však spolu chodili do židovské školy v Praze nebo do sionistických kroužků *Makkabi* nebo *Techelet Lavan*. Jezdili na výlety, chodili cvičit a kreslili si mapky. Sen o cestě do Palestiny. Zuzaně je ale tenhle sen cizí, moc mu nerozumí, není to její svět. Myslí jen na to, že tahle škola může znamenat cestu ven. Vypadnout odtud, pryč, daleko.

„Dobrý den, jmenuji se Egon Redlich, vítám vás tady ve škole a hned se pustíme do práce. Zapište si rozvrh a připravte se na první hodinu hebrejštiny. Pak si povíme, co a jak.“ Dívá se na něj, na toho malého drobného muže. Je mu možná třicet, možná pětatřicet. Moc nemluví, ale vše co říká má váhu, pevnost stisku ruky. Respekt.

Zuzana si postupně zvyká na Prahu. Tetička jí pronajala pokoj v klidné ulici nedaleko velkého parku. Někdy si tudy krátí cestu do školy. Jde po upravené písčité cestě až k cihlové rozhledně. Je z ní vidět celá Praha. Cestou parkem si všimne zamilované dvojice v zahradní re-

stauraci. Je sama, je daleko, je... někdy myslí na to, co asi maminka, jak to zvládají, jak se mají sestřičky. Tak ráda by jim pomohla, jenže jak? Přidělovat další starosti? Bojí se myslet. Na neděli tam zase pojede, ale zdá se jí, že to je, jako kdyby se vracela o sto let zpátky. V Jihlavě se dusí, v Praze může dýchat.

Všechno je nové, hodně úkolů, hodně informací, ale jí to nevadí. Aspoň nemusí myslet na Jihlavu. A má radost, všichni kamarádi žijí tím, co brzy přijde: za pár týdnů odjedou z Čech. Když jim skončí poslední hodina, sbalí si sešity a jdou do tělocvičny. Není to daleko, aspoň se trochu protáhnout z toho věčného sezení v lavici. Ten dům v Dlouhé ulici je jako jeden velký svět, v podzemí je tělocvična pro židovskou mládež, v přízemí kanceláře židovské obce a v patře rušná kavárna Aschermanka. Jednou tam vešla, když ji omylem poslali do patra. Rychle se rozhlédla, viděla pánskou společnost, stolky na bridž a dlouhý barový pult. Prý je tam ještě někde templ, improvizovaná modlitebna, ale na to stejně není. Nedrží ji to tak jako kamarády. Slavit svátky, *chanuku*, *pesach*, jíst *košer*. Proč? Však jsou Češi, až potom Židi.

Vlastně je ráda, že může být daleko od Jihlavy. Užívá si ten nový svět. Nové kamarády, je jich tolik, že si je ani nestíhá zapamatovat. Nemka, Dita, Hanka, Arnošt, Jirka a pak dívka, která má zvláštní přezdívku: Muška. Nikdo si s ní zatím moc nepovídá, je stranou pokaždé, když se něco semele. Jestliže se jde na plovárnu nebo jen tak na procházku, vždycky stojí opodál a s nikým moc nemluví. Někdy se zastaví v biografu, jindy si vyrazí do parku nad městem.

Červen. Léto, které se rozprostřelo. Ležet na louce a dívat se do mraků. To by si teď přála.

Na podzim odjeli do Dánska. Věřila, že tam budou jen chvíli. Tak jim to přece říkali v *alíj* škole, když jim dali vysvědčení s červeným razítkem Přeškolovací kursy pro *alíj* mládež. Úředně potvrzeno, že první část kurzu mají za sebou, a druhá, praktická, bude probíhat v Dánsku. Počkáte si tam nanejvýš pár měsíců a jedete do Palestiny. Jenže čekání

Zuzana vystřídala v Dánsku několik míst. Několik měsíců byla u slečny Pedersenové, která měla v Naestvedu školu šití. Zuzana se u ní naučila ledacos nového, co se jí později hodilo ve Švédsku, kde pracovala v textilní továrně.

se protáhlo na čtyři roky. Nebyla na to sama, měla nablízku Arnošta, kamarádku Nemku, kamarádku Kuličku a spoustu dalších.

V říjnu 1943 společně uprchli přes moře do Švédska. Na podzim 1944 měli s Arnoštem svatbu a pak čekali, kdy odjede. Přihlásil se totiž do československé armády. Netušil, kdy poletí do Anglie, jen oba věděli, že se jejich cesty rozdělí. Možná na týden, na měsíc. Když ho v prosinci povolali, Zuzanin svět přestal existovat. Věděli, že to je potřeba, udělat aspoň něco proti Hitlerovi. Dny a týdny čekala dopis, někdy přišly čtyři najednou a jindy žádný. Nejradši by na tuhle dobu zapomněla.

Skončila válka a mohla konečně zpátky domů. I když domů... cítili se s Arnoštem jako cizinci ve vlastní zemi. Nikoho neznali, ničemu nerozuměli. Všechno se změnilo, byli ve stejné ulici, ve stejných domech, ale nikoho nenacházeli. Rodiče, tetičky, strýčkové, bratrance, sestřeničky. Všechny své příbuzné našla na seznamech mrtvých.